

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh836>

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA SAVAŞ VE BARIŞ: II. CONSTANTIUS VS II. SHAPUR*

İlhami Tekin CİNEMRE**

Özet

Roma İmparatorluğu'nun doğu toprakları, III. yüzyılın başlarında Parth Hanedanı'nın yerine geçen Sasanilerin yükselişlerine şahit oldu. Tıpkı selefleri Parthlar gibi, Sasanilerin de Romalılarla sürekli devam eden düşmanlıkları vardı. Bu yüzden Sasaniler ile Romalılar arasında yüzyıllar boyunca birçok savaş yaşandı. Bu süreçte Roma imparatoru Valerianus esaret altında öldürüldü. III. yüzyılın sonu ve IV. yüzyılın başında güç dengesi tekrar Romalıların lehine değiştiyse de Büyük Constantinus'un 337 yılındaki ölümüyle Romalıların üstünlüğünü kesin olarak sona erdi. Bu tarihten sonra Roma İmparatorluğu'nun doğu topraklarının yönetimi II. Constantius'a kaldı. Aynı tarihlerde Sasani İmparatorluğu, Sasani Hanedanı'nın en uzun süre tahtta kalan kralı II. Shapur'un yönetimi altındaydı. II. Constantius ile II. Shapur'un arasında aralıklarla devam eden mücadele, Roma imparatorunun ölmesiyle çok daha farklı bir boyuta ulaştı. Iulianus'un hâkimiyetinde süren savaşlar, Iovianus'un imparator olmasıyla tamamen sona erdi ve uzun süren savaş yerini barışa bıraktı.

Bu çalışmanın temel amacı, II. Constantius ile II. Shapur arasındaki savaşların tarihsel boyutuna vurgu yaparak, barışın ardından hem Romalıların hem de Sasanilerin değişen ideolojilerini anlamaya çalışmaktır.

* Bu çalışma; 2012 yılında Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Biriminin desteğiyle, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Turhan KAÇAR danışmanlığında hazırlanan *Constantinus Hanedanı* adlı yüksek lisans tezinin bir bölümünün geliştirilmesiyle hazırlanmıştır. Metin içerisinde kullanılan kısaltmalar; Amm. (=Ammianus Marcellinus), *Anon. Val.* (=Anonymus Valesianus), *CAH* (=Cambridge Ancient History), *Chron. Pasch.* (=Chronicon Paschale), *DMP* (=De Mortibus Persecutorum), *HE* (=Historia Ekklesiastike), *HN* (=Historia Nova), *JRS* (Journal Roman Studies), *Lac.* (=Lactantius), *PLRE* (=Prosopography Later Roman Empire), *SHA* (=Scriptores Historia Augusta), *Zos.* (=Zosimus).

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü

Anahtar kelimeler: *II. Constantius, II. Shapur, Roma İmparatorluğu, Sasaniler, Roma-Sasani Barışı.*

War and Peace in the Late Antiquity: Constantius II vs Shapur II

Abstract

The eastern territories of the Roman Empire, at the beginning of the third century, witnessed to the rise of the Sassanid Empire, which succeeded the Dynasty of Parthians. Like the Parthians, the Sassanids were continuously hostile with the Romans. For this reason long-lasting wars took place between the Romans and Sassanids throughout the centuries. In this process, a Roman Emperor, Valerianus, was killed in captivity. Although between the end of the third century and the beginning of the fourth century the balance of power changed in favor of the Romans, when Constantine the Great died in 337, superiority of Romans come to an end. After this date, Constantius II took over the administration of the eastern lands of the Roman Empire. Meanwhile Shapur II, the longest reigning monarch of the Sassanid dynasty, was ruling the Sassanid Empire. The wars between Constantius II and Shapur II gained a different dimension when Constantius II died. Ongoing battle under dominance of Iulianus, when Iovianus came to power, completely stopped and protracted war turned into peace.

The main objective of this study is to emphasis on the historical context of the war between Constantius II and Shapur II and to examine the changing ideology of Romans and also Sasanians after the peace.

Key Words: *Constantius II, Shapur II, Roman Empire, Sassanids, Roman and Sassanid Peace.*

Giriş

Roma dünyasının IV. yüzyılının ilk yarısı, Constantinus Hanedanı tarafından şekillendirilmiştir. Modern eski çağ literatüründe “Geç Flaviuslar” veya daha çok kabul gören şekliyle “Constantinus Hanedanı” ismiyle yer alan bu hanedan, mevcut imparatorluğun yapısını dini, ekonomik ve siyasi yönden birçok değişikliğe uğratmıştır. Bu *yenilikçi hanedan*, oluşturmaya çalıştığı siyasi otorite ve yönetim anlayışından hareketle, önce Hıristiyanlara uygulanan kovuşturma ve takibatları sona erdirmiş, ardından imparatorluk topraklarının geniş sınırlara yayılmasından ötürü oluşan savunma sorunlarıyla başa çıkabilmek için başkentini kurucusunun ismiyle anılan Constantinopolis’e taşımıştır. Roma kentinin terkedilmesinin ardında yatan

asıl gerçeğin, Romalıların zihinlerini her geçen gün daha çok meşgul eden doğu-batı sınırlarındaki güvenlik zafiyetleri olduğu açıktır.

Roma İmparatorluğu'nun batı topraklarındaki en büyük tehdit, yüzyıllardır düzensiz birlikler halinde saldırıya geçen ve ekseri Gotlardan oluşan barbar kavimlerdi. İulius Caesar'ın (İÖ 49-44) asırlar önce atalarıyla mücadele ettiği bu kavimlerin varlığı Romalılar için daimi bir tehdit unsuruordu. Üstelik aynı tarihlerde Romalılar için tehlike yalnızca Batı'dan gelmiyordu. İmparatorluğun doğu toprakları, devlet geleneğine sahip başka bir siyasal yapının, Sasanilerin sınırlarına dayanıyordu. Bu yüzden Romalılar için Doğu, Batı'dan farklı bir önem arz ediyordu. Çünkü Batı'daki kavimler yer yer kontrol altına alınıyor bazen de içlerinden bir kısmı paralı asker olarak Romalıların ordularında görev yapıyorlardı. Fakat Romalılar, benzer düşüncelerin, sistematığı olan bir devlet karşısında işe yaramaz bir politikadan ibaret olduğunu fark etmişlerdi. Dahası Sasaniler, Anadolu'nun atalarından kendilerine miras kaldığını iddia edip, bu politika doğrultusunda hareket etmekten imtina etmiyorlardı (Greatrex, 1998: 11). Bu yüzden Constantinus (306-37), ölmeden hemen önce Sasaniler üzerine sefer hazırlıklarına başlamıştı, ancak Constantinus'un ömrü bu savaşa yetmedi ve 337 yılında Sasaniler üzerine sefere çıkacağı sırada öldü. Böylece Sasanilerle savaşa girişmek, bir süredir imparatorluğun doğu topraklarında *caesar* olarak görev yapan (Iulianus, *Orationes* 1.13A), Constantinus'un oğlu II. Constantius'a (337-61) kaldı (Zosimus, *HN*, 2.39; Jones, 1992: 112).

Geç antik çağın ve daha sonraki çağların yazarlarının, II. Constantius'un gençliğinden ölümüne kadar geçen sürede sürekli bir mücadele içerisinde olduğu Sasaniler ve yaklaşık dört asır sürüp giden Sasani-Roma ilişkileri hakkında yazdıkları azımsanamayacak mahiyettedir. Antik dönemlerden sağlanan bu bilgi akışı sayesinde, batı tarih yazıcılığında söz konusu dönem çok sık işlenmiştir. Ancak modern Türkçe literatür bu zengin veri kaynağını değerlendirme konusunda oldukça yetersiz kalmıştır. Bu açıdan literatürümüzde II. Constantius'a yönelik neredeyse hiçbir çalışmanın bulunmaması da pek tabii bir sonuçtur. Söz konusu boşluğun doldurulmasına mütevazı bir katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışma, IV. yüzyıldaki Sasani-Roma mücadelelerinin nasıl bir güç dengesine dönüştüğünü ve Sasaniler ile Romalılar arasındaki barışın gelecek yüzyıllara nasıl yansıdığını konu edinmektedir.

Sasanilerin tarihleri incelenirken, bağlı buldukları medeniyet halkası, coğrafi farklılıklar ve ilişki içerisinde oldukları diğer medeniyetler gözden kaçmamalıdır. Sasanilerin hâkim oldukları bölgeler, kozmopolit bir yapının ortasında, farklı kuşakların birleşme noktasında yer aldığı için, IV. yüzyıl araştırmalarında Hıristiyanların eserleri başta olmak üzere, Süryanilerin, Yahudilerin, Ermeni topluluklarının ve hatta İslam dünyasının çalışmaları da dikkate alınmalıdır. Bu bakımdan, İulianus'un (361-63) 363 yılındaki Sasani seferine de katılan ve Romalıların son büyük tarihçisi olan Ammianus Marcellinus (Drijvers, 2009: 18), Sasani-Roma ilişkilerinin incelenmesinde ne kadar önemli ise, genel itibarıyla Süryani yazar Michael ya da Ermeni tarihçi Agathangelos da bir o kadar değerlidir. Bu noktada birden çok yazar sayılabilir. Buradaki önemli husus, eserlerin muhtevalarındaki amaçların saptanması olmalıdır. Mesela kilise tarihçileri eserlerinde IV. yüzyılı fazlasıyla işlemişlerdir. Ancak tahmin edilebileceği gibi bu eserlerin bakış açısı temelde Hıristiyanlık davasına hizmet etme kaygısı taşımıştır.

Sasani-Roma münasebetleri için takip edilmesi gereken öncelikli kaynaklar arasında, Ammianus Marcellinus'un *Res Gestae*'si, Libanius'un, *Orationes*'i, ve Sasani seferine katılan Eutropius'un *Breviarium Historiae Romanae* adlı eseri ile daha geç dönem yazar Agathias'ın *Histories* isimli çalışması gösterilebilir. Benzer şekilde Hıristiyan bakış açısına sahip Eusebius'un *Vita Constantini*'si ve Sozomenus'un *Historia Ecclesiastica* adlı eseri ile Süryani piskoposlar tarafından oluşturulan *Chronicle of Arbela* da incelenebilir. Çok daha geç tarihlere denk düşmesine rağmen içerdiği konular bakımından IV. yüzyılı destansı bir anlatımla sunan Firdevsi'nin ünlü *Şahname*'sine ayrı bir önem atfedilebilir. Bu yazılı eserlerin yanı sıra, İran medeniyet halkasının önemli bir geleneği olan kaya kabartmaları da göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle Nakş-ı Rüstem bölgesindeki ve Tak-ı Bostan Köyü'ndeki antik sahnelerin bulunduğu rölyefler dikkate değerdir.

Sasanilerin kurulu olduğu coğrafya, bir kaç asır sonra yayılacak olan yeni bir dinin, İslamiyet'in hâkimiyet bölgesi içerisinde yer alıyordu. Bu sebeple, İslam tarihçileri eserlerinde Sasani ve Roma imparatorları hakkında yer yer bilgiler vermişlerdir. Buna örnek olarak, en ünlü İslam tarihçilerinin başında gelen Taberi'nin *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi)* isimli çalışması ve Taberi'den büyük ölçüde faydalanan İbnü'l Esir'in *El-Kamil Fi't-Tarih* isimli eseri gösterilebilir. Bunlarla birlikte, özellikle Orta Doğu bölgesinin tarihiyle ilgilenen V. F. Minorsky'e ithafen

1969 yılında Tahran Üniversitesi'nce basılan *Yad-Name-Ye İrani-Ye Minorsky* isimli çalışmanın da bazı bölümlerine bakılabilir.

Sasani-Roma ilişkilerini konu edinen Modern batı çalışmaları, Türkçe literatüre oranla daha erken dönemlere tarihlenmiştir. *Cambridge History of Iran*, içerdiği materyaller bakımından ön planda tutulması gereken toplu bir çalışmadır. Bu tür bir çalışmanın yanında benzer bir seri olan *The Cambridge Ancient History*'nin 1939 baskısının on ikinci cildinde yer alan ve Arthur Christensen tarafından kaleme alınan *Sassanid Persia* adlı bölüm de gözden kaçmamalıdır. Ancak *CAH*'nin yeni baskılarında, yukarıda belirtilen çalışma, yerini Richard N. Frye'nin *The Sassanians* adlı makalesine bırakmıştır. Bu konudaki en güncel eser ise, 2013 yılında basılan *The Oxford Handbook of Ancient Iran* isimli çalışmadır. Bu tür kapsamlı eserlerin yanında belirli konular etrafında şekillenen çalışmalar da mevcuttur. Konuyu ilgilendirmesi hasebiyle; Touraj Daryaee'nin *Sasanian Persia, the Rise and Fall of an Empire* ile Beate Dignas-Engelbert Winter'in *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals* isimli kitapları ve T.D. Barnes'in 1985 yılında *JRS*'de yayımladığı *Constantine and the Christians of Persia* ile 1984 yılında R. C. Blockley'in yazdığı *The Romano-Persian Peace Treaties of A.D. 299 and 363* isimli makalelere bakılabilir.

Daha öncede belirtildiği üzere, bu konudaki Türkçe çalışmalar son derece yetersizdir. Bu hususta çevirisi yapıp Türkçeye kazandırılan eserlerin başında Josef Wiesehöfer'in *Antik Pers Tarihi* adlı eseri gelmektedir. Bunun yanında Rene Grousset'in *Ermenilerin Tarihi* isimli çalışmasının bir bölümü, Sasani-Roma mücadelesine değinmektedir. Sasanilerin yaklaşık dört asırlık tarihlerini Romalılarla ilişkilendirerek anlatan Turhan Kaçar'ın *Dünyaya İki Işık: Geç Antikçağ'da İran ve Roma* makalesi de konuyu doğrudan ilgilendirmesi nedeniyle incelenmesi gereken eserler arasında yer almak zorundadır.

Arka Plan: Sasanilerin Ortaya Çıkışı ve Roma Savaşları (230-337)

İran coğrafyasının en ünlü kentlerinden biri olan Persepolis'in yaklaşık 12 km uzağında yer alan Nakş-ı Rüstem antik sitesinde bulunan bir kaya kabartması, I. Ardeşir'in Tanrı Ahura Mazda'nın elinden krallık yüzüğünü alışını resmeder (fig. 1). Bu kabartmadaki sahnenin tarihlendiği 224 yılı ise, Sasani Hanedanı'nın kurulduğu yıl olarak kabul edilir (Christensen, 1936: 83; Pourshariati, 2008: 56).

I. Ardeşir (Ardaşir, 224-42), son Parth İmparatoru IV. Artabanus (216-24) ile giriştiği savaşlar neticesinde, beş asra yakın bölgenin hâkim gücü olan Parthların egemenliğini noktalamayı başardı (Cassius Dio, 80.3.1-2; Agathangelos, 18; Howard-Johnston, 2008: 118). Parthların üstünlüğüne son verip, onların sahip oldukları toprakları kontrol altına alan Sasaniler, Roma dünyasının içerisinde bulunduğu kargaşa ortamından da istifade ederek hâkim oldukları bölgeleri kısa sürede genişlettiler. İslamiyet'in bölgeyi hâkimiyet altına almasından önceki son İran devleti olan Sasani İmparatorluğu, kuruluşundan yaklaşık beş yıl sonra, kendisini varisi olarak gördüğü Parthların, Romalılar tarafından el konulan topraklarını geri istediler. Romalıların o tarihlerdeki imparatoru Severus Alexander'ın (222-35), Sasanilerin bu isteğini kesin bir şekilde reddetmesiyle de Sasaniler ile Romalılar arasındaki ilk savaş resmen başlamış oldu. İlk Sasani-Roma savaşı, her iki taraf için de büyük etkiyle sonuçlanmamasına karşın, Roma kaynaklarında çoğunlukla Severus Alexander üstün olarak gösterilir. Sasanilere ait bu konudaki kaynaklarının yetersizliğinden dolayı, *Scriptores Historiae Augustae*'da (*SHA*'da Ardeşir, genellikle Artaxerxes olarak verilir) Severus Alexander için yapılan övgülere (*Severus Alexander*, 55.1.3) ya da Eutropius'un (8.23) *imparator Perslerle giriştiği savaşta büyük bir başarı gösterip Perslerin komutanı Xerxes'i yendi* gibi sözlerine kulak verilmek zorunda kalınmıştır.

Roma imparatoru Severus Alexander'ın, 235 yılında çıkan bir isyanla öldürülmesi, Sasani-Roma mücadelesine yeni bir boyut kazandırmıştır. Çünkü Severus Alexander'ın ölümü ile Diocletianus'un tahta çıkışı arasındaki elli yıllık dönem (235-85), Roma'nın eski gücünden uzaklaştığı ve hem içeride hem de dışarıda onlarca sorunla başa çıkmak zorunda kaldığı zor bir dönemi de beraberinde getirmişti. Bu dönemde imparatorluğun başına yaklaşık 24 farklı imparator geçmiş ve hiç şüphe yok ki hepsinin ortak uğraşı imparatorluğu yıkımdan kurtarmak olmuştu. Ancak hiçbir imparator, özgün bir siyaset oluşturmaya yetecek kadar yönetimde kalamadı. Üstelik bu kişiler imparatorluğu yönetmeye haiz olabilecek bir siyasi eğitimden geçmemiş askerlerdi. Bu nedenle bahsi geçen elli yıllık dönem, literatürde *askeri anarşi* veya *askeri imparatorlar dönemi* kavramlarıyla karşılanmıştır (Rostovtzeff, 1926: 381; Southern, 2001: 113).

Romalıların bu elli yılı, kuşkusuz Sasaniler için yükselme ve genişleme fırsatı doğurmuştu. 237 yılında Mezopotamya'ya saldırıya geçen Sasaniler,

240 yılına doğru Carrhae (Harran), Nusaybin ve Hatra'yı ele geçirdiler (Frye, 2007, 468; Edwell, 2008: 167-168). I. Ardeşir'in 240/2 yılındaki ölümünün ardından da Sasani imparatorluk koltuğunun sahibi, I. Ardeşir'in oğlu I. Shapur (241-72) oldu. Bu durumu fırsat bilen Roma imparatoru III. Gordianus (238-44), karşı saldırıya geçip kaybedilen toprakları geri kazanmayı düşündü ve Carrhae ile Nusaybin'i tekrar Romalıların hâkimiyetine geçirmeyi başardı. Ancak kısa bir süre sonra I. Shapur Mezopotamya'ya doğru hareket ederek III. Gordianus'un kuvvetlerini dağıttı. 244 yılında Felluce (Irak) yakınlarında yapılan savaşta Roma ordusu büyük bir bozguna uğradı. Genç İmparator III. Gordianus, *Praetorio Praefectus*'u Philippus Arabs'ın imparatorluk tahtını kazanmak için oynadığı oyun neticesinde Roma askerlerince öldürüldü (Kaya, 2005: 165). III. Gordianus'un belirsizlik içinde ölümünü Romalılardan ziyade Sasaniler sahiplendi. Bu yüzden I. Shapur, üç dilde oluşturduğu Nakş-ı Rüstem yazıtlarında, III. Gordianus'un Sasaniler tarafından savaşta öldürüldüğü öldürüldüğü resmetmiştir (Oost, 1958, 106). Aynı dönemde Romalılar adına diğer en önemli bir kayıp ise, 252-3 yıllarında Antakya'nın Sasanilerin eline geçmesidir (Howard-Johnston, 2006: I.161; Sarris, 2013: 10). Çünkü bilindiği üzere Antakya, Roma'nın doğu topraklarındaki en önemli siyasi ve dini merkezlerden biriydi (Edwell, 2008: 191). Ancak bu sarsıcı olayların hiç biri, Valerianus'un (253-60) 260 yılında Sasaniler tarafından aşağılanıp öldürülmesi kadar yıkıcı bir etki yapmamıştır. Roma tarihinde esir alınan ilk ve tek imparator olan Valerianus, Sasani Kralı I. Shapur tarafından esaret altında öldürülmeden önce tarifsiz aşağılamalara maruz bırakılmış ve tüm bu sahneler Sasaniler tarafından kayalara işlenerek ölümsüz hale getirilmiştir (Canepa, 2009: 68). Hıristiyan yazar Lactantius'un (*DMP*, 5.3) anlatısına göre; I. Shapur atına binmek için önce Valerianus'u kendi önünde eğdirtmiş, sonra da bu talihsiz imparatorun sırtına basarak atına binmişti. Sasanilerin elde ettiği bu psikolojik başarıya karşın Romalılar henüz kendi iç sorunlarıyla başa çıkabilecek dirayete erişememişlerdi. Ancak I. Shapur'un 272 yılındaki ölümü, bu anlamda Romalılar için mutlu bir haberd, çünkü I. Shapur'un halefleri kendi iktidar savaşları ile meşgul olmaya başlamışlardı. Bu durum Roma'nın doğu siyasetinde bir süreliğini de olsa daha rahat politika üretmesine imkân tanıdı. Üstelik aynı tarihlerde Sasaniler, 270'den 290 yılına kadar, doğu sınırlarındaki Hun tehditleriyle de uğraşmak durumunda kaldılar (Kaçar, 2012: 159). Roma İmparatorluğu zaman zaman Sasanilerin bu karışık dönemlerinden faydalanıp onların üzerinde hâkimiyet kurmak için girişimlere

başladıysa da İmparator Carus'un (282-83) 283 yılındaki doğu seferi istenildiği gibi başarıya ulaşmadı. İmparator Carus, bu sefer sırasında Sasanilerin en ünlü kentlerinden olan Cochon ve Ctesiphon'u ele geçirmesinin hemen sonra, Sasaniler tarafından öldürüldü (Fisher, 2011: 32) ya da diğer bir rivayete göre şanssız bir şekilde yıldırım çarpması sonucunda öldü (Brosius, 2006: 148). Resmi anlatıya göre Carus'un halefi olan ve kendisiyle birlikte doğu seferine gelen oğlu Numerianus (283-84) önce gözlerinden rahatsızlandı daha sonra da kayınpederinin başını çektiği bir suikasta kurban gitti (Eutropius, 9.18). Carus'un diğer oğlu Carinus (283-85?) ise işlediği cinayetlerden ve yasak ilişkilerden ötürü insanların gözünde itibarını kaybettiği için, çok geçmeden öldürüldü. Böylece Roma'yı yeniden istikrarına kavuşturacak olan Diocletianus (284-305), imparatorluğun başına gelen felaketlerden sonra, 284 yılında Roma İmparatorluğu'nun yeni *augustusu* oldu (Eutropius, 9.18-19; Orosius, 7.25). Diocletianus'un imparator olmasıyla, Aurelius Victor'un (*De Caesaribus*, 24.9) imparatorların ve askerlerin ortak bir düşmana karşı mücadele etmek yerine kendi aralarında savaşmayı tercih etmelerinin sonucu olarak gösterdiği Roma İmparatorluğu'nun gerileme evresi de son bulmuş oldu.

Roma İmparatorluğu'nun sarsıntılı dönemlerinden uzaklaşıp, istikrarına yeniden kavuşmasının en belirgin örneğini, 296/8 yılında Diocletianus'un desteklediği Galerius'un (293-311) Sasanilere büyük bir darbe vurması oluşturur (Edwell, 2013: 846). Doğu Anadolu'da Armenia bölgesini işgal eden Sasaniler üzerine sefere çıkan Galerius, önce yenildiyse de, sonunda Sasanileri saf dışı bırakıp, onlarla barış imzalayarak, Kuzey Suriye ve Armenia bölgelerini yeniden Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altına sokmayı başardı (Garthwaite, 2005, 98). Romalılar ve Sasaniler arasındaki bu ilk barış, Armenia üzerinde Roma hâkimiyetini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Valerianus'un esir alındığı dönemden süre gelen psikolojik yenilgiyi de sona erdirmiştir.

Mezopotamya bölgesinin yeniden Romalıların hâkimiyetine geçmesinden yaklaşık sekiz yıl sonra, Romalıların *tetrarchia* sistemlerinin bir parçası olarak Constantinus 306 yılında *caesar* oldu (*caesar-augustus* tartışmaları için bak. *Anon. Val.*, 1.2.4; *Lac.*, *DMP*, 24.8; *Zos.*, *HN*, 2.9). Constantinus'un yönetiminin üçüncü yılında ise bu kez, Sasanilerin başına yeni bir imparator geçti. Krallığı boyunca on Roma imparatoru gören Sasani kralı II. Shapur'un (309-79) doğumu İranlı şair Firdevsi'nin *Şahname*'sinde

(30.1); *Kırk gün geçti, sonra adil kadından parlayan güneş gibi bir çocuk doğdu* şeklinde renkli bir dille anlatılır. Firdevsi'nin sözlerinden yola çıkarak henüz doğmadan kral ilan edildiği anlaşılan II. Shapur'un, doğal olarak Roma'ya meydan okuması söz konusu değildi.

Constantinus'un tek başına imparator olduğu 324 yılına kadar Sasaniler, Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinde neredeyse hiç etkili olamadılar. Fakat 330 yılına doğru Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında giderek güçlenen Sasanilerin sarayında, artık olgunluk çağına gelen kralları II. Shapur'un etkisi hissedilmeye başlanmıştı. Taberi'nin (5.838) notlarına göre; II. Shapur, on altı yaşına gelince elinde silah taşıyabilecek güce erişmişti. Bu nedenle adamlarının ileri gelenleri toplayarak onlara ülke topraklarını korumak ve düşmanlarının üzerine yürümek gerektiğini anlatmıştı. II. Shapur'un ilk hedefi, bir süredir Sasani topraklarına saldıran Araplar oldu. Araplar karşısında ezici bir üstünlük kuran II. Shapur, kazandığı başarıların da etkisiyle Romalılara meydan okumaya başladı. Çünkü Roma İmparatoru Constantinus, Sasani bölgesindeki Hıristiyanları kendi yanına çekerek, onların üzerinden Sasanilerin içişlerine karışmaya ve devletlerinde zafiyet uyandırmaya çalışıyordu (Barnes, 1985: 131). Üstelik ilk dönemlerde Sasanilerin bu duruma karşı kayıtsız kalması Constantinus'un bölge üzerindeki isteklerinin daha da arttırmasına neden olmuştu.

Constantinus'un Sarmatlarla uğraşmasından faydalanmak isteyen II. Shapur, 334 yılında Constantinus'a mektup göndererek doğu sınırlarının yeniden bir düzenlemeye tabi tutulmasını istedi; Constantinus'un bu talebi reddetmesi üzerine iki taraf da savaş hazırlıklarına girişti. Batı bölgelerinin güvenliğini sağladıktan sonra Constantinopolis'e gelen Constantinus, savaştan hemen önce gelen Sasani elçilerini kabul etmedi. Aynı zamanda Constantinus, Sasanilerin topraklarında yaşayan Hıristiyanları kendi yanına çekmek için de yoğun bir uğraş veriyor, Sasanilere karşı seferini "bir haçlı seferi" gibi sunmaya çalışıyordu. Bu nedenle ordusunda piskoposlar ve karargâhını kurduğu her yerde kilise biçiminde düzenlenmiş bir çadır yaptırıyordu (Kaçar, 2012: 161). Ancak Constantinus, Sasanilerle savaşmak için Constantinopolis'ten fazlaca uzaklaşmadan hastalandı ve Nicomedia'da karargâh kurmak zorunda kaldı. Constantinus 337 yılı 22 Mayıs'da burada öldü ve ölümünü izleyen birkaç ay içinde imparatorluk oğulları arasında paylaşıldı. Doğu bölgelerinde barışı ve düzeni sağlamak II. Constantius'a düştü (Iulianus, *Orationes* 1.18B-C).

II. Constantius'un Kariyeri ve İmparator Oluşu

Constantinus'un ikinci büyük oğlu olan ve büyükbabası Constantius Chlorus'un (305-06) ismini taşıyan II. Constantius, 7 Ağustos 317 yılında Illyricum'da doğdu (*PLRE* 1, 1971: 226). Byzantium'da, 324 yılında, 7 yaşındayken *caesar* ilan edilen II. Constantius, 326 yılında, Constantinus'un Roma ziyareti sırasında babasıyla birlikte imparatorluğun merkezi Roma'ya geldi (Barnes, 1982: 85). II. Constantius, daha sonra Rhen bölgesinin ötesine geçerek, tıpkı II. Constantinus gibi, 332 yılında Gotlara, 334 yılında Sarmatlara karşı yapılan savaşlarda yer aldı (Vanderspoel, 1993: 505). 335 yılında Iulius Constantius'un kızı ile evlenen II. Constantius, ardından iki evlilik daha yaptı (ikincisi Eusebia, üçüncüsü Faustina). Babasının hastalandığını Antakya'da öğrenen genç *caesar*, vakit kaybetmeden Nicomedia'ya doğru hareket ettiyse de babası Constantinus, oğlu II. Constantius gelmeden önce öldü (*Chron. Pasch.*, p.533; Barnes, 1982: 86). Böylece bu büyük imparatorluğun yönetimi, Constantinus'un ardında bıraktığı beş *caesara* kalmış oldu.

Büyük Constantinus'un ölmeden önce imparatorluk topraklarını oğulları arasında paylaştırmayışı ya da gelecek imparatorun nasıl seçileceğini belirten düzenlemeler yapmayışı, ölümünden sonra imparatorluk yönetiminin dört ay kadar karanlık bir sürecin içerisine girmesine yol açtı. Zira Constantinus, resmi bir veraset usulüyle imparatorluk topraklarını paylaştırmamıştı ama yönetim alanı olarak *caesar*ları ayırmıştı. Üstelik *tetrarchia*'nın yeniden tesis edilip edilemeyeceği sorusu bir süredir sorulmaya başlanmıştı (Barnes, 2014: 164). Roma İmparatorluğu'nda *tetrarchia* sistemi bir daha mümkün olmadı ancak Constantinus'un oğulları arasında bölgesel olarak ayrımlar yapması, ölümünden sonra Roma İmparatorluğu'nun nasıl yönetileceğine dair verdiği bir işaret olarak düşünülebilir. *Caesar*lar da bu durumu göz önünde bulundurmuş olacaklar ki, imparatorun ölümünden sonra oğulları arasında yapılan bölüşme, *caesar*lık dönemlerinde hâkim oldukları bölgeler gözetilerek yapılmıştır.

Constantinus'un üç oğlu, II. Constantinus, II. Constantius ve Constans'ın yanı sıra, Constantinus'un yeğenleri Dalmatius ve Hannibalianus da *caesar* olduklarından, 337 yılında imparatorlukta beş tane *caesar* vardı ve bunlardan hangisinin imparatorluğun mutlak hâkimi olacağı belirsizdi. Üstelik ilginç bir şekilde Hannibalianus Armenia kralı olarak anılıyordu (Lenski,

2006: 81). Bu durum, imparatorluk yönetiminde Constantinus'un oğullarının yanında yeğenlerinin de yer alması anlamına geliyordu. Ancak Dalmatius ve Hannibalianus'un imparatorluğu yönetme düşünceleri çok uzun sürmedi. Constantinus'un haleflerinin imparatorluğun nasıl şekilleneceği konusunda giriştikleri sessiz mücadele iki *caesarın* ölümüyle sonuçlandı. Zira Roma ordusu, özellikle Constantinopolis'deki askerler, yalnızca imparatorun meşru çocuklarını destekleme kararı almışlardı. Bu yüzden büyük bir katliam neticesinde Dalmatius ve Hannibalianus, aileleri de dâhil olmak üzere, ortadan kaldırıldı (Van Dam, 2008: 118).

Dalmatius ve Hannibalianus'un öldürülmesinden sonra Constantinus'un üç oğlu *augustus* unvanı alarak imparatorluk topraklarını bölüştüler. Ordunun da kabul ettiği bu paylaşımına göre; II. Constantinus Galya, Britanya ve Hispania bölgelerinin yönetimini alırken, Constans İtalya, Afrika ve Batı Illirya'nın hâkimiyetini aldı. Trakya coğrafyası ve Doğu toprakları ise II. Constantius'un egemenliğine verildi (Zos., *HN*, 2.39; Potter, 2015: 44).

II. Constantius vs II. Shapur (337-360)

Constantinus'un son yıllarında ve oğlu II. Constantius'un yönetimi boyunca, Roma'nın doğu eyaletleri, uzun süren savaşlar, güvensizlik ve kargaşa ortamlarına maruz kaldı. Bu yüzden II. Constantius, doğuya gelir gelmez Sasanilere karşı savunma amaçlı tahkimatlar yapmaya başladı. Aynı tarihlerde Sasani cephesinde ise Büyük Constantinus'un ölmesi, II. Shapur'un beklediği fırsat olarak değerlendiriliyordu. Sasani kralının, Roma'nın doğu topraklarının yeni imparatoru olan II. Constantius'a saldırarak, Dicle'nin öbür yanındaki eyaletleri kazanmak için büyük bir tutku beslediği biliniyordu. Constantinus döneminde devletin görünürdeki ya da gerçek gücü ve Sasani kralının daha çocuk yaşta olması bu girişimi geciktiriyordu. Fakat Constantinus'un ölümü bu düşüncelyi değiştirmişti. II. Shapur, 337 yılında Roma'nın karışık zamanlarından faydalanıp, Nusaybin'i kuşattı ve Mezopotamya'nın en önemli şehirlerine doğru harekete geçti. Barnes'in (1985: 133) belirttiğine göre, II. Shapur'un, henüz Büyük Constantinus hayattayken Nusaybin'i kuşatmış olması muhtemeldi, çünkü Constantinus'un ölümü ile II. Shapur'un Nusaybin'i kuşatma haberinin gelmesi arasında fazla bir zaman yoktu.

II. Constantius'un gerçek manada ilk Sasani savaşı Nusaybin kentinin kuşatılması esnasında oldu. Sasanilerin Roma topraklarına saldırdığı haberini

alan II. Constantius, uzun süredir Doğu'nun merkezi görünümünde bulunan Antakya'ya geldi (Theodoretus, *HE*, 2.26). II. Constantius'un bölgedeki dirayetli savaşı, altmış üç gün boyunca Nusaybin'in kuşatma altında tutan Sasanileri kuşatmayı kaldırıp geri çekilmeye zorladı (*Chron. Pasch.*, p.533; Theophanes, *Chronicle*, A.M.5829). Roma İmparatoru'nun karşı saldırıya geçme düşüncesi ise önemli bir sonuç vermedi. Nusaybin şehrinin kuşatma sırasında düşmemesi, yalnızca Romalıların taktikleriyle ya da savaş becerileriyle ilintili değildi. Hıristiyan yazarların ismini Yakup olarak verdikleri bir piskopos Nusaybin'i herkesten çok korumuştur. Süryani din adamı Gregory Abu'l Farac'ın (1.135), muhtemelen Theodoretus'tan (*HE*, 2.26) yaptığı alıntıda, ismine Aphrem dediği bu piskoposu sunuş şekli bölgede biyolojik silah kullanımının bir gelenek haline geldiğini gösterir niteliktedir; *Aphrem, Nusaybin kuşatması sırasında surların üzerine çıkararak Sasani ordusuna lanet okudu ve sinek, bit gibi çeşitli haşeratları Sasani ordusunun üzerine yolladı*. Esasen bu savunma şekli şaşkıncı değildir. Henüz II. yüzyılda Septimius Severus'a direnen Hatra kenti, kendisini sivrisineklerle savunmuş ve Roma ordusunu hezimete uğratmıştı (Kaçar, 2012: 162).

II. Constantius, Nusaybin kuşatmasını savuşturduktan sonra, Sasanilerin bilinçaltında yatan *emperyal ideolojilerinde*, Anadolu topraklarına egemen olmak düşüncesinin önemli bir yer tuttuğunu biliyor olacak ki, yeni bir Sasani saldırının çok uzakta olmadığını fark etmişti. Bu yüzden II. Constantius, Ammianus'un (18.9.1) ve Theophanes (*Chronicle*, A.M.5832) notlarına göre, bölgede Amida'yı (Diyarbakır) savunabilmek için tahkim amaçlı Antonioupolis (bugün Urfa'nın Viranşehir ilçesi yakınlarında yer alır) adında yeni bir şehir kurmuştu. Bu şehir Honigmann'ın (1970: 2), eserinde 349 yılında *Amida ile birlikte tahkim edilmiştir* şeklinde verilmiştir. Kuşkusuz eserlerde *şehir* olarak nitelendirilen yerin asıl gayesi, yüksek surları ve güçlü savunma hattıyla olası Sasani saldırıları karşısında Roma İmparatorluğu için yeni bir savunma merkezi olmasıydı.

II. Shapur'un yeniden saldırıya geçmesinin hemen ardından, siyasi bir hamleyle Armenia bölgesinin Roma'ya bağlılığını da yineleyen II. Constantius, bu sayede 340'lı yıllar boyunca bu bölgenin kendi yanında olmasını sağladı (Hunt, 2007: 13). Ayrıca II. Constantius, Sasanilerin bölgedeki hareket kabiliyetlerini kısıtlayıp olası kuşatmalarına engel olmak amacıyla, askerlerini ikiye bölerek bir kısmını kendisiyle birlikte tuttu, diğer kısmını ise Sasanilere karşı mücadele etmeleri için doğuya konuşlandırdı.

Iulianus'un (*Orationes* 1.23), Roma'nın doğu topraklarındaki hâkimiyeti adına stratejik bir öneme sahip olduğu söylediği Singara (Sincar) bölgesinde, 344 ya da 348 yılında yapılan Sasani-Roma savaşı Eutropius'un (10.10) anlatısına göre; II. Constantius'un askerlerinin aceleciliği ve hırsları yüzünden olası bir Roma zaferiyle sonuçlanamadı.

345/6 yıllarında II. Shapur bir kez daha Nusaybin kuşattı. Yetmiş üç gün süren ikinci Nusaybin kuşatması yine Sasanilerin geri çekilmesiyle son buldu (Theophanes, *Chronicle*, A.M.5838). Nusaybin'in üçüncü ve Sasanilere terkedilmesinden önceki son kuşatması ise yüz gün sürdü. *Chronicon Paschale*'de (p.536) 350 yılı olarak belirtilen bu son kuşatma, Theophanes'te (*Chronicle*, A.M.5841) 348/9 yıllarına tarihlendirilir, fakat bu kuşatmanın birinci Nusaybin kuşatmasıyla karıştırılmış olması da muhtemel görünmektedir. Çünkü Theophanes'in kuşatma hakkında düştüğü notlar, Theodoretus'in (*HE*, 2.26) birinci Nusaybin kuşatması için verdiği bilgilere oldukça yakındır.

Sasaniler-Romalılar arasındaki ilişkiler, Singara savaşı ve Nusaybin kuşatmalarının ardından kısa süreli de olsa zorunlu barışa dönüştü. Çünkü 350 yılında Romalıların uğraşmak olduğu iç meseleler, Sasanilerin de başa çıkmak zorunda olduğu Hun akınları her iki devlet için önemli bir tehdit unsuru oluşturmuştu. Roma İmparatorluğu'nun batısında barbarlarla mücadele eden II. Constantius'un kardeşi Constans, 350 yılında kendi komutanı Magnentius'un yandaşları tarafından öldürüldü. Bunun üzerine II. Constantius, Roma siyasi yapısının tek meşru imparatoru olarak kaldı (*Totius Orbis Imperator*). Ancak Magnentius'un Constans'ı öldürmesinin ardından batıda kendini imparator ilan etmesi, II. Constantius'u batı topraklarına giderek Magnentius'u tasfiye etmeye zorladı. Aynı tarihlerde Sasaniler ise Hun tehditleriyle başa çıkabilmek için kendi doğu topraklarına seferler düzenlemekle meşguldüler (Daryaee, 2009: 17). Bu seferlerden kesin bir netice elde edemeyen Sasaniler, bunun üzerine 358 yılına doğru Hunlarla barış yaparak yönlerini tekrar Roma topraklarına çevirdiler. Ammianus'un (18.7.1-5) iddiasına göre anlaşma yapılan Hunlar daha sonra II. Shapur'un ordusunda yer alarak, 359 yılında Sasanilerle birlikte Mezopotamya'ya saldırdılar.

II. Constantius, Sasanilerin doğu topraklarına yeniden yöneceklerini bildiği için kuzeni Gallus'u (351-53) 1 Mart 351 yılında *caesar* ilan etti. Gallus'u doğuya gönderen II. Constantius, Magnentius'un ordularıyla karşılaşmak üzere Avrupa'nın içlerine doğru harekete geçti. Magnentius ve II.

Constantius'un orduları 351 yılında Mursa'da (Osijek) karşı karşıya geldiler. İlk çarpışmada II. Constantius geri çekilmiş olsa da, yapılan savaş kesin sonucu belirledi. Yaklaşık elli bin askerin öldüğü Mursa'daki bu büyük savaş, II. Constantius'un kesin zaferiyle sonuçlandı. Savaşı kazanma umudu kalmayan Magnentius kaçarak Aquileia'ya çekildi (Barnes, 2001: 105). II. Constantius, Magnentius'un yeniden güçlenmesine fırsat vermemek için, zaman geçirmeksizin bu gasıp üzerine ilerlemeye devam etti ve sonunda Magnentius 352 yılındaki küçük çarpışmadan ve Mons Seleucus'daki savaştan sonra, 10 Ağustos 353 yılında Lyon'da intihar etti (Iulianus, *Orationes* 1.33D; Eutropius, 10.12; Orosius, 7.29.13). Böylece iki yıl süren mücadelenin ardından Magnentius'u ölüme zorlayan II. Constantius, imparatorluğun tek hâkimi haline geldi.

Magnentius'un ölmesinden kısa bir süre sonra II. Constantius'un doğu topraklarını Sasanilere karşı korumak üzere görevlendirdiği *caesar* Gallus'u öldürttü. II. Constantius'un, Gallus'u 354 yılında öldürtmesinden bir yıl sonra, bu kez batı bölgelerinin savunulması için Iulianus *caesar* ilan edildi. Gallus'un üvey erkek kardeşi olan Iulianus'u kendi kız kardeşiyle (Helena) evlendiren II. Constantius, onu Galya bölgesine gönderdi (*Chron. Pasch.*, p.542; Zos., *HN*, 3.2). Iulianus batıda Germanlarla uğraşırken imparatorluğun doğusundaki Sasaniler ile Roma arasındaki barış da 359 yılında tamamen sona erdi (Malalas, *Chronographia*, 13.17). Bu tarihten sonra II. Constantius, Sasanilere karşı ordusuna bizzat komutanlık yaparak harekete geçmeyi planladıysa da, ordusunun yetersizliği onun bu düşüncesini bir süreliğine ertelemesi neden oldu. Bu düşünceyle ordusunu takviye etmek için batıda Germanlarla yaptığı savaşlar neticesinde yıldızı parlayan *caesar* Iulianus'a, ordusunun bir kısmını imparatorluğun doğusuna kaydırması gerektiği ifade etti; Ancak Iulianus ve ordusu doğuya gitmedi.

Roma İmparatoru, 358 yılının kışında, II. Shapur'dan *Ben krallar kralı, yıldızların ortağı, güneş ve ayın kardeşi Shapur, kardeşim caesar Constantius'a çok selamlarımı sunarım* sözleriyle başlayan bir mektup aldı (Amm., 17.5.3). II. Shapur, mektubunun içeriğinde Sasaniler ve Romalılar arasında bir süredir devam eden barış anlaşmasının şartlarının değişmesi istediğini bildirdi. II. Constantius'un, yaklaşık yirmi yıl önce babası Büyük Constantinus'tan da benzer bir istek de bulunan II. Shapur'a verdiği yanıt farksız olmadı. Fakat *augustus*, yine de Sasanilere karşı yeni bir savaşa girişmek istemediğinden, bir süre sonra II. Shapur'a mektup ve hediyeler

taşıyan bir elçi gönderdi. Roma elçisinin görevi, barış durumunun devamını sağlamak ve olası Sasani saldırısına engel olma (Amm., 17.14.1). Fakat II. Constantius'un savaşı önlemek için gösterdiği olumlu niyet sonuçsuz kaldı ve Sasaniler bir kez daha, 359 yılında Suriye ile Antakya bölgelerine doğru saldırıya geçerek, sonunda bölgenin en güçlü merkezlerinden biri olan Amida'yı kuşattılar. Romalılar, Sasanilerin güçlü ordusu karşısında uzun süre direnseler de Sasanilerin sürekli takviye yapmaları ve şehrin muhasara altında olması, Romalıların Amida'yı kaybetmeleriyle sonuçlandı. Böylece II. Shapur'un, uğruna yaklaşık otuz bin askerini kaybettiği Amida, tam yetmiş üç günlük kuşatmanın ardından Sasani hâkimiyetine girmiş oldu (Amm., 19.9.9-10). II. Shapur'un bu büyük saldırısı son derece iyi tasarlanmıştı. Aynı anda birden fazla merkeze hareket eden Sasani orduları, Romalıların ikmal hatlarını engellediler ve Amida'nın yanında Singara, Kiphas (Hasankeyf) ve Bezabde (Cizre) gibi şehirleri de muhasara altına aldılar (Theophanes, *Chronicle*, A.M.5852). Amida'nın ardından, 360 yılında Singara'ya da giren Sasani orduları şehri tahrip ettiler. Sasani-Roma savaşlarının yakın tanığı olan Ammianus bu şehirlerin Sasani saldırıları karşısında nasıl direndiklerini detaylarıyla aktarmaktadır (20.6.1-5).

Amida'nın Sasani egemenliği altında olduğunu gören II. Constantius, bölgeye gelerek Sasanilerle yeniden mücadeleye girişti ve Sasani saldırılar sırasında tahrip edilen Amida'yı bir süre sonra tekrar Roma topraklarına katmayı başardı. Amida'nın ve diğer şehirlerin geri kazanılmasında Diocletianus'un Mezopotamya eyaletlerinin güvenliği için inşa ettirdiği kalelerin ve *limes*lerin önemi daha iyi anlaşılmıştır (Frye, 2006: 137; Bignas ve Winter, 2007: 90). Öyle ki Sasaniler ve Romalılar, Festus'un (*breviarium*, 27) kayıtlarına göre, bölgede dokuz savaş yapmalarına ve genel üstünlüğün Sasanilerde olmasına rağmen, Sasani saldırıları II. Constantius döneminde gerçek bir başarı sağlayamamıştır. Kaçar (2012: 163), yönetim alanının her defasında Romalılarda kalmasında; II. Constantius'un 337 ile 350 yılları arasında bizzat sınırlarda devriye gezmesinin önemli bir etkisi olduğunu ileri sürerek bu durumu şöyle izah etmektedir; *Gerçekten Diocletianus'tan itibaren Roma İmparatorluğu doğu sınırını koruyabilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, Roma başkentinin önce Nicomedia'ya sonra da Byzantium'a taşınmış olmasıdır.*

II. Constantius, Sasanilerle savaştığı sırada batıda Iulianus ordusu tarafından *augustus* ilan edilmiş ve doğu topraklarına doğru yola çıkmıştı.

Iulianus'un isyan ettiği haberini alan II. Constantius ise yeniden bir iç savaş vermek üzere batıya yöneleceği sırada Tarsus civarında, 361 yılında öldü (Amm., 21.15.3). Bu tarihten sonra imparatorluğun tek hâkimi olan Iulianus, batıdan ciddi bir saldırı tehdidi olmadığından, Roma'nın doğu topraklarına, Sasaniler üzerine yöneldi. Kuşkusuz Iulianus'un bu düşüncesi bazı temellere dayanıyordu. Öncelikli olarak II. Constantius döneminde yapılan savaşlardan ötürü Sasanilerin cezalandırılması fikri ve daha da önemlisi Ammianus'un (22.12.2) iddia ettiği, Iulianus'un *parthicus* unvanını alarak yeni bir İskender olma hevesiydi (Shayegan, 2011: 365-366). Fakat ne yazık ki Iulianus, kayda değer bir başarı sağlayamadan Sasanilerle savaşırken aldığı bir mızrak darbesiyle, 32 yaşında öldü (Mitchell, 2015: 123; Lee, 2013: 19). Iulianus'un yerine geçen komutan Iovianus (363-64) ise uzun süren Roma-Sasani savaşına son noktayı koydu. Henüz imparator olan Iovianus, Romalıların onlarca yıldır korumak için büyük mücadele verdikleri Nusaybin'i ve Mezopotamya'nın bir kısmını terk ederek, Sasanilerle barış yaptı (Stark, 1966: 352-353; Luttwak, 1990: 152). Bu *utanç* barışı, dönemin çağdaş yazarlarının düşüncelerinde iki kutuplu bir literatürün ortaya çıkmasına yol açmıştır (Greatrex ve Lieu, 2002: 1-19). Ammianus (25.9.9), Nusaybin'in Sasanilere terk edilmesini *Roma'nın kuruluşundan beri topraklarımızın hiçbir bölümü imparator ya da konsul tarafından bir düşmana terk edilmemişti* şeklinde sitemkâr bir dille anlatmaktadır. Aynı zamanda kendisi pagan olmasına karşın Hıristiyan imparator II. Constantius'u Nusaybin savunmasından dolayı övmekten de geri durmamıştır. Bu konuda İbnü'l Esir'in (*El-Kamil Fi't-Tarih*, 1. 383) Taberi'den alıntı yaparak aktardığı sahne, Romalıların otuz yıl sürecek barış için kabullenmek zorunda oldukları anlaşmayı sunmaktadır. Bu anlaşma ile başlayan sakinleşme evresi, IV. yüzyılın sonuna doğru Armenia bölgesinin taksimiyle Sasanilerin Romalılar karşısındaki üstünlüğüne dönüştü. Çünkü Grousset'in (2005, 160), Procopius'un *De Aedificiis* adlı eserinden yaptığı alıntıda da vurguladığı gibi, bu paylaşılmadaki Roma Armenia'sı, Sasani Armenia'sının ancak beşte biri kadardı.

Sonuç

Roma İmparatorluğu'nun yüzyıllardır antik dünyanın ticaret ve siyaset merkezi olan Akdeniz'e hâkimi oluşu, imparatorluğun batı sınırlarındaki barbar kavimlerin itaat altına alınması, doğu sınırındaki Parthların güçsüz oluşu gibi birçok etken, Romalıların uzun bir süredir savaşacak kayda değer

düşmanlarının olmadığını göstermekteydi. Ancak III. yüzyılın hemen başlarında, Romalıların bu üstünlüğü köklü bir değişime uğradı. 224 yılında doğu sınırlarındaki Parthların yerini taze bir güç olarak Sasaniler alırken, batıdaki kavimler Romalıların zor durumda olmalarını fırsat bilerek, Rhen ve Tuna havzalarından Roma topraklarına doğru hızla harekete geçtiler. Bu güç değişimlerinin, Romalıları doğu-batı arasında sıkıştırdığını düşünmek mantık dışı değildir. Romalıların uzun soluklu devleti, IV. yüzyılda giderek zayıflayan ve hızla değişime uğrayan bir yapıya büründü. Değişimin ilk ve en önemli halkasını oluşturan Constantinus'un, imparatorluğun doğu topraklarının güvenliğini sağlamak için Sasaniler üzerine sefere çıkacağı sırada ölmesi, Sasanileri ve Romalıları bu sonsuz mücadelede yeni bir çizgiye taşıdı. Zira II. Constantius'un yönetimi devralması, Sasani kralı II. Shapur'un bölge üzerindeki isteğinin daha da artmasına yol açmıştı. İki devletin uzun süren savaşlarının mutlak bir kazananı olmadı, ancak hem Sasanilerin hem de Romalıların Anadolu coğrafyası için verdikleri mücadele, IV. yüzyıl Sasani-Roma ideolojilerinin eşit dengeler üzerine kurulmasına vesile oldu. Haliyle *Acem* ile *Rum*'un, yüzyıllardır olduğu gibi bir kez daha birbirlerinden beslenen iki kaynağa dönüştüğünü ifade etmek yerinde bir tespittir.

II. Constantius dönemi ön plana alındığında, babasından aldığı görevi yerine getirmek için kariyeri boyunca Sasaniler ile savaşan bir imparator resmi görülür. Bu geniş zamanlı savaşlar, kısmın de olsa Romalıların kazançlı çıktığı bir sona bağlanır ve uzun vadede dikkate alındığında ise, nihayetinde Sasanilerin yıkılışıyla sonuçlanan bir dizi savaşa atıf yapar. Bu açıdan önce 298 yılındaki ilk barış ve daha sonra 363 yılındaki ikinci barış, Sasani-Roma ideolojilerinin ortak bir çizgide seyrettiğinin belirtileri olarak değerlendirilebilir. Çünkü geç antik çağın en güçlü iki devletinin aralıklarla *Savaş ve Barış* yapmaları, her iki yapının da belirli şartlar etrafında birbirlerinden beslendiklerini ortaya koymaktadır. IV. ve daha sonraki yüzyıllarda Sasani-Roma savaşlarının neticesiz kalmasında ise, iki devletin de gözettiği güçler dengesinin ne denli bir etkiye sahip olduğu tartışılabilir. Fakat iki imparatorluğun da ideolojilerinin birbirleriyle paralellik oluşturması bu varsayımı destekler nitelikte görülebilir. Çünkü Romalıların başkentlerini doğuya kaydırmaları, Sasanilerin de kendilerinden önceki İran medeniyetlerini sahiplenmeleri ve onların topraklarını elde etmek istemeleri, Anadolu'nun kazanılması konusunda benzer bir fikrin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca imparator Iustinianus (527-65) ve I. Hüsrev (531-79) dönemindeki *sonsuz*

barış ifadesinin tarihsel dayanağının, geçmişten süregelen Sasani-Roma mücadeleleri olduğu da ifade edilebilir. Çünkü Sasani ile Roma arasındaki sınır göz önüne alınırsa, dört asır süren savaşlarda neredeyse bu sınırın hiç değişmediği ve dahası iki imparatorluk arasında esasen çizgisel olarak bir sınırın bulunmadığı görülebilir. Söz konusu durumun İran'ın Müslümanlaşmasından sonra dahi devam etmesi ve bu kez de Araplar ile Romalılar arasında doğrudan çizgiye dayalı bir sınırın olmayışı, *Acem ve Rum coğrafyalarının arasındaki Savaş ve Barışların devamlılığına* işaret ettiği yönünde değerlendirilebilir.

Kaynakça

I. Antik Kaynaklar

Agathangelos, *History of the Armenians*, (çev. R. W. Thomson), New York, 1976.

Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*, (çev. J. C. Rolfe), Vol. 1-2, Londra, 1963-1964.

Anonymus Valesianus, (çev. T. Kaçar), İstanbul, 2008.

Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, (çev. H. W. Bird), Liverpool, 1994.

Chronicon Paschale, 284-628 AD, (çev. M. Whitby ve M. Whitby), Liverpool, 2007.

Dio Cassius, *Roman History*, (çev. E. Cary), Vol. 8, Londra, 1925).

Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, (çev. Ç. Menzilioğlu), İstanbul, 2007.

Gregory Abü'l Farac, *Abü'l Farac Tarihi*, (çev. Ö. R. Doğrul), C. 1, Ankara, 1945.

Ioannes Malalas, *Chronographia*, (çev. E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, vd), Melbourne, 1986.

İbnü'l Esîr, *İslam Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. M. B. Eryarsoy), İstanbul, 1989.

Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, (çev. J. L. Creed), New York, 1984.

Orosius, *Seven Books of History Against the Pagans*, (çev. A. T. Fear), Liverpool, 2010.

Rufius Festus, *The Breviarium of Festus*, (çev. J. W. Eadie), Londra, 1967.

- Scriptores Historia Augusta*, (çev. D. Magie), Londra, 1988.
- Shahnama of Firdausi*, (çev. A. G. Warner ve E. Warner), London, 1912.
- Taberi, *The History of al-Tabari*, (çev. C. E. Bosworth), Vol. 5, Albany, 1999.
- The Works of Emperor Julian*, (çev. W. C. Wright), Vol. 1, Cambridge, 1996.
- Theodoret, *Historia Ecclesiastica*, (içinde: Nicene and Post Nicene Fathers), 2. Seri, 3. Cilt, Edinburg, 1892.
- Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, (çev. C. Mango ve R. Scott), Oxford, 1997.
- Zosimus, *Historia Nova*, (çev. J. J. Buchanam ve H. T. David), Texas, 1967.

II. Modern Araştırmalar

- Barnes, T. D. (1982). *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Londra: Harvard University Press.
- Barnes, T. D. (1985). "Constantine and the Christians of Persia", *JRS*, Vol. 75, s. 126-136.
- Barnes, T. D. (2001). *Athanasius and Constantius*, Cambridge: Harvard University Press.
- Barnes, T. D. (2014). *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*, Oxford: Wiley Blackwell.
- Brosius, M. (2006). *The Persians*, Londra; New York: Routledge.
- Canepa, M. P. (2009). *The Two Eyes of the Earth: Art and Ritual of Kingship Between Rome and Sasanian Iran*, Berkeley; Los Angeles; Londra: University of California Press.
- Daryee, T. (2009). *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, Londra: I. B. Tauris & Co. Ltd in Association with the Iran Heritage Foundation.
- Dignas, B. ve Winter, E. (2007). *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*, Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Drijvers, J. W. (2009). "The Limits of Empire in the Res Gestae of Ammianus Marcellinus", *Frontiers in the Roman World: Proceedings of the Ninth Workshop of the International Network Impact of Empire*, (Ed. O. Hekster ve T. Kaizer), Vol. 13, Leiden; Boston: Brill, s. 13-29.

Edwell, M. P. (2008). *Between Rome and Persia: The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra Under Roman Control*, Londra; New York: Routledge.

Edwell, M. P. (2013). "Sasanian Interactions with Rome and Byzantium", *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, (Ed. D. T. Potts), Oxford: Oxford University Press, s. 840-855.

Fisher, G. (2011). *Between Empires: Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity*, Oxford; New York: Oxford University Press.

Frye, R. N. (2006). "The Political History of Iran under the Sasanians", *The Cambridge History of Iran*, (Ed. E. Yarshater), Vol. 3(I), Cambridge: Cambridge University Press, s. 116-180.

Frye, R. N. (2007). "The Sassanians", *The Cambridge Ancient History*, (Ed. A. K. Bowman, P. Garnsey ve A. Cameron), Vol. 12, Cambridge: Cambridge University Press, s. 461-480.

Greatrex, G. (1998). *Rome and Persia at War, 502-532*, Leeds: Francis Cairns.

Greatrex, G. ve Lieu, S. N. C. (2008). *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Ad 363-628*, Londra; New York: Routledge.

Grousset, R. (2006). *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (çev. S. Dolanoğlu), İstanbul: Aras Yayınları.

Honigmann, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (çev. F. Işıltan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Howard-Johnston, J. (2006). "The Two Great Powers in Late Antiquity: A Comparison", *East Rome, Sasanian Persia and the End of Antiquity, Historiographical and Historical Studies*, Aldershot; Hampshire: Ashgate Publishinh Limited, s. I. 157-226.

Howard-Johnston, J. (2008). "State and Society in Late Antique Iran Period", *The Sasanian Era, The Idea of Iran*, (Ed. V. S. Curtis ve S. Stewart), Vol. 3, Londra: I. B. Tauris & Co. Ltd in Association with the Iran Heritage Foundation, s. 118-131.

Hunt, D. (2007). "The Successors of Constantine", *The Cambridge Ancient History*, (Ed. P. Garnsey ve A. Cameron), Vol. 13, Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-43.

Jones, A. H. M., Martindale, J. R. ve Morris, J. (1971). *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press.

Kaçar, T. (2012). “Dünyaya İki Işık: Geç Antikçağ’da İnan ve Roma”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, S. 61, s. 153-180.

Kaya, M. A. (2005). “III. Gordianus’un Pers (=Sasani) Seferi: Güzergâh, Savaşlar ve İmparatorun Ölümü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 20, S. 1, s. 157-167.

Lee, A. D. (2013). *From Rome to Byzantium AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Lenski, N. (2006). “The Reign of Constantine”, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, (Ed. N. Lenski), Cambridge: Cambridge University Press, s. 59-90.

Luttwak, E. N. (1990). *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century A.D. to the Third*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Mitchell, S. (2015). *A History of the Later Roman Empire, AD 284-641*, Oxford: Wiley Blackwell.

Oost, S. I. (1958). “The Death of the Emperor Gordian III”, *Classical Philology*, Vol. 53, No. 2, s. 106-107.

Potter, D. (2015). “Measuring the Power of the Roman Empire”, *East and West in the Roman Empire of the Fourth Century*, (Ed. R.Dijkstra, S. Van Poppel ve D. Slotjes), Leiden; Boston: Brill, s. 26-48.

Pourshariati, P. (2008). *Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, Londra; New York: I.B.Tauris.

Rostovtzeff, M. (1926). *The Social & Economic History of the Roman Empire*, Oxford: Biblio & Tannen Publishers.

Sarris, P. (2013). *Empires of Faith: The Fall of Rome to the Rise of Islam, 500-700*, Oxford: Oxford University Press.

Shayegan, R. (2011). *Arsacids and Sasanians: Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia*, Cambridge: Cambridge University Press.

Southern, P. (2001). *The Roman Empire from Severus to Constantine*, New York: Routledge.

Van Dam, R. (2008). *The Roman Revolution of Constantine*, Cambridge: Cambridge University Press.

Vanderspoel, J. (1993). “Constantius and the Celts”, *Hermes*, Vol. 121. No. 4, s. 504-507.

Resim

Fig. 1: I. Ardeşir'in Tanrı Ahura Mazda'nın elinden krallık yüzüğünü alışı.